

Milena ŽIC FUCHS

Odsjek za anglistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb

SEMANTIČKE I LEKSIKOGRAFSKE DEFINICIJE

Krajem se osamdesetih godina sve više ističe potreba zblžavanja semantike i leksikografije jer je, kako upozoravaju neki teoretičari, velik dio leksikografske djelatnosti u "teorijskom vakuumu". U okviru novih strujanja u lingvistici, poglavito u kognitivnoj semantici, otvara se prostor za osnovno istraživanje leksika koji bi barem dijelom mogao premostiti prazninu između semantičke teorije i leksikografske djelatnosti. U ovome se radu raspravlja o načelima na temelju kojih su rađene kognitivno-semantičke definicije, s posebnim osvrtom na ključni pojam prototipa i njegove važnosti za one elemente znanja o svijetu koji bi trebali biti okosnicom leksikografskih definicija. Koriste se i rješenja iz suvremene engleske leksikografije te predlažu moguće definicije primjenjive i u jednosvežačnom rječniku hrvatskoga jezika.

Stoljećima se već vode rasprave među filozofima, logičarima, psiholozima i lingvistima o tome što je to značenje riječi, kako ga objasniti i najbolje prikazati, odnosno definirati. S druge strane, leksikografi suočeni s realnošću svoga posla isto tako već stoljećima stvaraju i bilježe definicije riječi, no kako s pravom upozoravaju neki teoretičari, velik je dio leksikografske djelatnosti u "teorijskom vakuumu".

Osamdesetih se godina sve više ističe potreba zblžavanja leksikografije i semantike, i to poglavito među pobornicima kognitivne lingvistike. Takvo zblžavanje bilo bi po njihovu mišljenju na obostranu korist jer su i teorijske postavke u semantici u mnogim slučajevima potkrijepljene malobrojnim primjerima, što znači da im vrlo često nedostaje čvrsta empirijska podloga.

Istraživanja rađena u okviru kognitivne semantike pružaju novinu upravo u smislu da su teorijske postavke objašnjene na većem broju primjera bilo da je riječ o rasvjetljavanju značenjske strukture pojedinačnoga leksema, bilo o odnosima koji postoje među značenjski bliskim leksemima. O tome najbolje svjedoče dvije knjige, i to *Leksikografija i konceptualna analiza (Lexicography and Conceptual Analysis)* Ane Wierzbicke iz 1985. godine i knjiga *Žene, vatra i opasne stvari (Women, Fire and Dangerous Things)* iz 1987. godine.

U ovome ćemo se radu osvrnuti na neka svojstva semantičkih definicija koja na-

lazimo u spomenutim knjigama, svojstva načelne prirode koja bi uz modifikacije primjerene leksikografskoj djelatnosti mogla poslužiti sustavnijoj obradi rječničkih definicija.¹ U tom se smislu prvenstveno treba osvrnuti na pojam prototipa, temeljnu teorijsku odrednicu kognitivnoga gledanja na značenje, ali istovremeno i podlogu za oblikovanje svojstava semantičkih definicija koje nalazimo kod pobornika toga pristupa.

Povezivanje jezika i mišljenja, odnosno leksema i pojmova, bilježi u lingvistici dugu povijest još od vremena Von Humbolta i Sapira. No, iako suvremeni pristupi kognitivne semantike nisu novi po srži svoje ideje, novi su utoliko što bacaju drugačije svjetlo na organizacijska načela kako konceptualne strukture, tako i samoga leksika. Saznanja o nekim bitnim organizacijskim načelima, odnosno odgovor na pitanje kako je znanje o svijetu strukturirano, dolaze u lingvistiku s područja psiholoških istraživanja i uvode pojam *prototipa*, koji bitno mijenja viđenje i konceptualne i semantičke strukture. Globalno uzevši, pojam *prototipa* podrazumijeva skup elemenata koji mogu imati opažajnu, kulturnu ili iskustvenu podlogu, te bismo mogli reći da je riječ o strukturiranome znanju, organiziranom oko najtipičnijih opažajnih, kulturnih, iskustvenih i drugih elemenata koji su zajedničko dobro govornika nekoga jezika. Tako shvaćen *prototip* možemo smatrati uporištem ili okosnicom oko koje je organizirano čovjekovo poimanje svijeta, ali i njegovo leksičko znanje.²

Kad pogledamo semantičke definicije u navedenim radovima, pogotovo u Wierzbickinoj knjizi (Wierzbicka, 1985), na prvi nam se pogled mogu učiniti sasvim neprikladnima za leksikografsku obradu jer je riječ o vrlo dugim i iscrpnim opisima i navođenjima značenjskih elemenata pojedinačnoga leksema. Same po sebi, te definicije ne mogu se samo "prenijeti" u leksikografske natuknice jer samu natuknicu, pa tako i rječničku definiciju u prvome redu određuje prostorno ograničenje, odnosno imperativ sažetosti. Međutim načela po kojima su te definicije rađene ipak se čine relevantnima i za izradbu leksikografskih definicija. Kao prvo, sam pojam *prototipa* usmjerava na najtipičnije, dakle i najuobičajenije i najčešće elemente značenja, to jest, usmjerava na to da se uhvati i prikaže bit značenja riječi, a samim tim i jedinstvenost riječi u okviru jezičnoga sustava. Drugim riječima, definicija određenoga leksema trebala bi biti dovoljno razlikovna spram drugih značenjski srodnih leksema. Naime, sam pojam *prototipa* podrazumijeva razlikovnost ili kontrast, i to na dvije razine. Prvo, značenjski elementi svojstveni određenome leksemu *više su ili manje tipični* i upravo pomoću kontrasta izdvajamo one najtipičnije. Tako će, na primjer, pri definiranju glagola *šetati se* biti važnije istaknuti značenjsku sastavnicu *ugode radi* od sporosti samoga kretanja. Štoviše, upravo će komponenta *ugode radi*

¹ Potrebno je istaknuti da leksikografske definicije promatramo kao izdvojeni dio rječničke natuknice. Naime, kad rasvjetljavamo značenje, onda zasigurno i drugi dijelovi natuknice pomažu pri njegovu određivanju - tu poglavito mislimo na dobro odabrane primjere, to jest na rečenice koje svojim sintagmatskim odnosima izoštravaju značenjske osobitosti.

² Za pregled osnovnih postavki vezanih uz pojam *prototipa* u kognitivnoj semantici vidi Žic Fuchs (1991, str. 42-64).

razlikovati taj glagol od drugih značenjski srodnih glagola poput *tumarati*, *bazati* itd. Dakle, sam pojam prototipa nalaže da se uoče razlike među značenjski srodnim leksemima, pa makar one bile i vrlo tanane.

Ovime se dotičemo vrlo često isticanoga nedostatka tradicionalnih leksikografskih definicija, a to je nedovoljna razlikovnost. Time mislimo na pojavnost kada su definicije, uvjetno rečeno, preširoke i stoga pokrivaju veći značenjski prostor, odnosno semantičko polje, nego što ga određeni leksem u sustavu jezika ima. Takvim definicijama izmiče bit značenja, odnosno najtipičniji značenjski elementi koji ujedno predstavljaju i podlogu za razlikovanje među značenjski srodnim leksemima. Ta je pojava česta, pogotovo u jednojezičnoj leksikografskoj djelatnosti u kojoj se pisci rječnika uvelike oslanjaju na pretpostavku da korisnik ionako zna i sam jezik i kulturu. Primjera radi, ako pogledamo natuknicu za pridjev *uočljiv* u Aničevu *Rječniku hrvatskog jezika* (1991), naći ćemo da se *uočljiv* definira kao 'onaj koji se lako uočava'. Potražimo li dalje, naći ćemo da *uočiti* znači 'ugledati, zapaziti okom'. Štoviše, ako potražimo značenje glagola *zapaziti*, naći ćemo da znači 'primiti osjetilom vida', a tu ćemo definiciju potom naći i za druge srodne lekseme kao *opaziti* — 'primiti osjetilom vida', ili *vidjeti* — 'reagirati osjetilom vida'. Ovakvo definiranje značenjski bliskih leksema ne pruža korisniku mogućnost da uoči značenjske razlike među navedenim glagolima, to jest, uzajamno djelovanje značenjskih sličnosti i razlika među leksemima ne oslikava njihove uzajamne prirodne veze.³

Dalja dva svojstva semantičkih definicija kognitivnih lingvista možemo dovesti u vezu s prigovorima koji se upućuju tradicionalnim leksikografskim definicijama. Kao prvo, mislimo na prigovor da su leksikografske definicije često pisane neodređeno i nejasno, to jest da su sazdate od riječi koje imaju slabu objasnidbenu moć i koje stoga zahtijevaju dalje definiranje. Kao drugo, mislimo na redosljed iznošenja značenjskih dijelova, to jest izostanak uzročno-posljedičnih spona koje povezuju elemente značenja i čine ukupnost tipičnoga značenja.

Kognitivno-semantičke definicije načinjene su od običnih, svakodnevnih riječi po načelu jednostavnosti i jasnoće, načelu koje proistječe iz metodologije određivanja prototipnoga značenja — a to je sustavna introspekcija bilo samoga istraživača, bilo ispitanika. Naime, jednostavnost i jasnoća nužni su preduvjeti da bi se značenje razotkrilo i da bi se ostvario jednostavan i neposredan uvid u pojam vezan uz određeni leksem. Nadalje, sami se značenjski elementi koji tvore tipično značenje dovode u uzročno-posljedične veze, tako da nije riječ o pukom nabranjanju elemenata znanja o svijetu, nego o strukturiranom navođenju samoga značenja.

Kada je riječ o jednostavnosti i jasnoći definicija, kao i o uzročno-posljedičnim

³ Raspravljajući o tome kako je leksikografska djelatnost u mnogome "neprirodan" posao, Bolinger (1985:71) ističe da su ovakvim definicijama pokidane prirodne veze među leksemima, veze koje su odraz djelovanja jezika kao sustava. Iako je po njemu nemoguće proizvesti definiciju koja nije krnja, leksikografi bi ipak trebali težiti tome da "šteta" od prekinutih prirodnih jezičnih veza bude što manja.

sponama koje povezuju značenjske elemente, mora se neizostavno spomenuti Collinsov COBUILD-ov engleski rječnik (*Collins COBUILD English Language Dictionary*), izdan 1987. godine. On u mnogome predstavlja otklon od tradicionalnih rječničkih rječenja, pa tako i u načinu kako se definiraju ili tumače značenja riječi.⁴ Taj rječnik, rađen na doista dojmljivoj korpusu od dvadeset milijuna riječi engleskoga jezika, donosi definicije, odnosno, kako sami autori ističu, »tumačenja« ili »objašnjenja« značenja pojedinačnih leksema (vidi Hanks 1987) koja se bitno razlikuju od definicija u drugim rječnicima. Upravo je želja da taj rječnik bude što pristupačniji običnim korisnicima, kao i činjenica da se radilo na bogatome korpusu engleskoga jezika, navela autore da izluče dva temeljna načela za izradbu rječničkih definicija, a to su tipičnost i jasnoća (vidi Hanks 1987: 118, 119, 121).⁵ Jasnoća podrazumijeva jednostavnost izraza, to jest upotrebu običnih svakodnevnih riječi u definicijama, dok tipičnost podrazumijeva najčešće značenjske elemente koji u najvećoj mjeri oslikavaju uobičajene upotrebe određenih leksema.

Imajući na umu načela svojstvena opisanim semantičkim definicijama, načela kakva su temelj rješenjima u Collinsovu COBUILD-ovu rječniku, pokušali smo oblikovati nekoliko primjera definicija koje bi mogle poslužiti barem kao podloga ili polazište profesionalnom leksikografu.⁶

U Anićevu *Rječniku hrvatskog jezika* (1991) leksem *egzotičan* definiran je kao koji je 'prožet egzotikom'. *Egzotika* se potom definira kao 'ukupnost svojstava dalekih zemalja i drugih civilizacija'. U toj je definiciji »ukupnost svojstava« nejasan i preopćenit pojam, a iz samoga redoslijeda iščitavanja navedenih elemenata izmiče značenjska bit leksema, pa stoga predlažemo sljedeću definiciju:

Nešto je egzotično kad je po bilo čemu strano, neobično ili zanimljivo jer dolazi ili potječe iz dalekih zemalja i drugih civilizacija.

Po istom obrascu predlažemo definiciju za leksem *uočljiv*, o kojem je već prije bilo riječi:

Nešto što je uočljivo lakše se zapaža i prije će se okom primijetiti od drugih stvari, ponajčešće zbog veličine, boje ili položaja.

Imenicu *saveznik* u Anićevu *Rječniku* nalazimo definiranu kao 'onaj koji je s kim u savezu, član saveza'. Ni ova definicija ne govori mnogo o značenju leksema *saveznik*, to jest nedostaje joj objasnidbena moć i uzročno-posljedična veza između značenjskih elemenata. Stoga predlažemo:

⁴ Za uvid u metodološke postavke na kojima je rađen Collinsov COBUILD-ov rječnik, i to od same razrade korpusa pa sve do prikaza izgovora i gramatike u rječniku, vidi Sinclair (1987).

⁵ Zanimljivo je istaknuti Sinclairov (1985) stav prema introspekciji, za koju kaže da se pojavljuje u mnogim fazama leksikografskoga rada, od osobne introspekcije leksikografa pri određivanju značenja pa do uloge subjektivnih sudova kod lematiziranja korpusa.

⁶ Izbor primjera koji slijede sasvim je proizvoljan. Same prijedloge definicija treba shvatiti tek kao podlogu za neko moguće konačno rješenje jer bi za sustavnu obradu bilo potrebno koristiti se korpusom hrvatskoga jezika (temeljenom na suvremenim načelima odabira i obrade), te priskrbiti pomoć veće skupine stručnjaka.

Saveznik je onaj koji nekome pomaže kako bi ostvario neki cilj, pogotovo kad su drugi protiv toga.

Pridjev *snalažljiv* nismo našli u Anićevu *Rječniku*, nego samo imenicu *snalažljivost*, uz koju stoji definicija 'osobina onoga koji je snalažljiv'. Kako i ova definicija trpi od navedenih nedostataka tradicionalnih leksikografskih rješenja, predlažemo:

Snalažljivost je sposobnost da se nakon brze procjene situacije ili usprkos teškim uvjetima ishodi ono što se želi ili izbjegne ono što se ne želi.

S ovih nekoliko primjera željeli smo naznačiti barem jedan od mogućih pravaca za budući rad na jednojezičnim rječnicima hrvatskoga jezika. Ne treba zaboraviti da definicije, bez obzira kakve bile, nisu samo stvar tradicije leksikografske djelatnosti, nego potreba korisnika koji će upravo i posegnuti za rječnikom kako bi otkrio što određena riječ znači. Čini se katkad kao da se rječnici pišu za one koji ionako već znaju što treba, bar podsvjesno, pa ih treba samo podsjetiti. Naime, prečesto kao da se zaboravlja na tri, po našem mišljenju, važne skupine korisnika, a to su u prvome redu djeca, pa manje obrazovani, a konačno i stranci.

Literatura

- Bolinger, D. (1985) »Defining the Indefinable«, *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, R. Ilson (ed.), Oxford Pergamon Press
- Hanks, P. (1987) »Definitions and Explanations«, *Looking Up, an Account of the COBUILD Project in Lexical Computing*, J. M. Sinclair (ed.), Collins ELT, London and Glasgow
- Lakoff, G. (1987) *Women, Fire and Dangerous Things, What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago
- Sinclair, J. M. (1985) »Lexicographic Evidence«, *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, R. Ilson (ed.), Oxford Pergamon Press
- Sinclair, J. M. (ed.) (1987) *Looking Up, an Account of the COBUILD Project in Lexical Computing*, Collins ELT, London and Glasgow
- Wierzbicka, A. (1985) *Lexicography and Conceptual Analysis*, Karoma Publishers, Ann Arbor
- Žic Fuchs, M. (1991) *Znanje o jeziku i znanje o svijetu, Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*, Biblioteka SOL, Filozofski fakultet, Zagreb

Rječnici

- Anić, V. (1991) *Rječnik hrvatskog jezika*, Novi liber, Zagreb
- Collins COBUILD English Language Dictionary* (1987), Collins, London and Glasgow

SEMANTIC AND LEXICOGRAPHIC DEFINITIONS

Summary

Semantics and lexicography have for centuries remained spheres apart despite their mutual subject-matter. This paper discusses recent developments in cognitive semantics, particularly the notion of prototype and its relevance for formulating principles found in semantic definitions in cognitive semantics, as well as explanatory definitions found in the *Collins COBUILD Dictionary of the English Language*. Definitions for some future unilingual dictionary of Croatian are suggested. The main principles governing these definitions are typicality on one hand, and simplicity of wording on the other, the aim being to produce a higher level of user-friendly dictionary definitions.